

І.Л. БУРАК

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ З ДАДАНЫМІ ЧАСТКАМІ ЧАСУ

Да да ная ча су змяшчае ўказанне на час ажыццяўлення таго, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы. Яна кампенсуе адсутнасць акалічнасці часу пры выказніку галоўнай часткі або раскрывае змест такой акалічнасці часу галоўнай часткі, якая выражана суадноснымі словамі прыслоўнага паходжання: *Збожжжа на полі чуць-чуць скалыхнецца, як павее гарачы вецер* (Я. Колас). *Рака жыве, пакуль яна плыве, дарогу прабіваючы да мора* (А. Бялевіч). *Калі ўзыходзіць сонца, тады няе ўсход* (А. Александровіч).

Сувязь даданай часткі часу з галоўнай часткай складаназалежнага сказа ажыццяўляецца з дапамогай злучальнага слова *калі*, злучнікаў *як*, *пакуль*, *ледзь*, *да таго як*, *пасля таго як*, *перад тым як* і інш. Найбольш ужывальным сярод іх з'яўляецца злучальнае слова *калі*, пры якім часавыя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі выяўляюцца без дадатковых адценняў: *Чакаць тады спокійна можна, калі няма чаго чакаць* (А. Звонак). *Калі першыя цёплыя промні веснавога сонца прагрэюць зямлю, у лесе зацвітаюць пралескі* (В. Вітка). *Тады слова серабро, калі справы – золата* (Прымаўка). *У пачатку ліпеня, калі на Дзвінскія лугі выпаўзаюць стракатухі касілки, мядовы водар кветак прымаецца ў наветры ці не да самага світання* (А. Асіпенка).

Да злучальнага слова *калі* сваім значэннем набліжаецца злучнік *як*, які звычайна ўжываецца ў гутарковай мове ці мове мастацкай літаратуры: *Васільковымі ўзорамі вышыла маці рубашку, як быў я юнаком* (А. Бялевіч). *Не прайшло і паўгадзіны, як хмары закрылі ўсё неба* (І. Мележ). *І толькі тады, як на сенажаці выпадзе буйной расой туман, приемная духмянасць траў набывае пах моцнай настойкі чабаровага чаю* (А. Асіпенка). *Ужо вечарэла, як Галя падыходзіла да сваёй вёскі* (М. Лынькоў). Час ажыццяўлення таго, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы, паказваецца

больш дакладна, калі пры злучніку як размяшчаецца ўзмацняльна-вылучальная часціца *толькі*: *Як толькі праспявалі першыя пеўні, маці ўставала і паволі тупала ля печы* (П. Галавач). *Раніцай, як толькі гарачае сонца высушыць абшары, густыя травы зноў набудуць сваю тонкую пахучасць* (А. Асіпенка).

У выпадках, калі трэба падкрэсліць перыяд ці момант, у які адбываецца або заканчваецца тое, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы, даданая частка аб'ядноўваецца з ёй пры дапамозе злучніка *пакуль*: *Паэт жыве ў народзе праз вякі, пакуль жыве яго у народзе слова* (А. Бялевіч). *Пакуль хмарка бяжыць, трэба стог вяршыць* (Прыказка). *Не збаіцца ніхто самай лютае смерці, пакуль кліча ў жыццё нас матуліна сэрца* (К. Кірэенка). Для актуалізацыі зместу даданай часткі перад злучнікам *пакуль* ужываецца часціца *аж* (*ажно*): *Ракуцька хадзіў босы, аж пакуль зямля не прыпякала яму холадам ногі* (К. Чорны). *Так і трымаецца тонкая пахучасць траў да тае пары, аж пакуль пабялелая збажына не пераб'е яе своеасаблівым водарам спелого жыта* (А. Асіпенка).

Злучнік *ледзь* ужываецца для афармлення паміж прэдыкатыўнымі часткамі такіх часавых адносін, якія паказваюць, што адразу ж пасля пачатку ажыццяўлення дзеяння даданай часткі ўзнікае другое дзеянне, пра якое гаворыцца ў галоўнай частцы: *Рана, рана маці ўстала, ледзь успыхнулі зарніцы* (П. Броўка). *Ледзь першыя раннія промні зары затлелі на стрэхах, на зелені свежай – мы вывелі ў поле свае трактары і ў наступ пайшлі на спрадвечныя межы* (М. Танк). Злучнік *ледзь* можа спалучацца з узмацняльна-вылучальнай часціцай *толькі*, у выніку чаго характар часавых адносін праяўляецца больш выразна: *Ледзь толькі неба пацямнее, пяюць штоночы салаўі...* (П. Глебка). *Дзеці, ледзь толькі мы прычалілі да берага, акружылі наш цеплаход* (Б. Сачанка).

Састаўныя злучнікі *да таго як*, *пасля таго як*, *перад тым як* паказваюць, што дзеянне даданай часткі складаназалежнага сказа адбываецца

перад або пасля дзеяння галоўнай часткі: *Да таго як начало змяркацца, на дарозе паказаліся два чалавекі* (К. Чорны). *Пасля таго як зайшло сонца, над рэчкай падымаецца густы туман* (У. Краўчанка). *Перад тым як сесці за штурвал камбайна, Іван адслужыў у арміі* (Рэспубліка).

У складаназалежных сказах даданая частка часу можа размяшчацца пасля галоўнай часткі: *Вясеннім днём на пасяўной брыгада працавала, пакуль вячэрняю імгой на нівы ноч апала* (М. Танк). *Вячэрняе сонца мы неслі здаля на крыллях свайго самалёта, пакуль не апала яно ў заліў за мачты Балтыйскага флоту* (М. Танк); перад галоўнай часткай: *Як толькі прыеду дадому – бацька вядзе мяне адразу ў сад* (Я. Брыль). *Калі сталі сварыцца прыпеўкамі сваты і дзеўкі, Ганна неспадзеўкі зноў убачыла Васілёвага браціка* (І. Мележ); у сярэдзіне галоўнай часткі: *Сёння, ледзь узышло сонца, усе былі на нагах* (Х. Шынклер). *Увосень пад поўдзень, як збрэ свае сілы сонца, – разгорнецца дзе над каляінай позні, сіратлівы малачайнік – дробная кветка на высокім сцябле* (К. Чорны).